

УДК 343.9.018

В. В. Василевич, кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті охарактеризовано методи прогнозування злочинності в установах виконання покарань, зокрема надано поняття та класифікацію методів, визначено головні з них, а також зазначено, що ефективність кримінологічних прогнозів значно підвищується при застосуванні не лише фактографічних методик, а й інтуїтивних, в основі яких лежать висновки компетентних фахівців певної сфери знань. Автором за допомогою спеціалізованих пакетів обробки інформації статистичних розрахунків визначено рівень окремих видів злочинів в установах виконання покарань найближчими роками.

Ключові слова: методи, прогнозування, кримінологічний аналіз, установа виконання покарань, запобігання, злочин.

Актуальність статті. Процес проведення кримінологічного прогнозування в УВП, зокрема розроблення висновків (прогнозу) щодо стану, тенденцій та закономірностей злочинності й ефективності запобіжних заходів у минулому, у теперішній час та у майбутньому, потребує активного використання прийомів (способів) і засобів наукового пізнання, яке відрізняється від інших форм з'ясування сутності та змісту певного явища, насамперед за своїми якісними характеристиками. Зокрема:

1) цілеспрямованістю — здійснюється не стихійно, а за чітко визначеною метою та завданнями;

2) системністю — здійснюється з дотриманням певного порядку та правил його забезпечення;

3) контрольованістю — здійснюється з можливістю його перевірки щодо відповідності й адекватності сучасним науковим положенням;

4) виваженістю — здійснюється на основі сталих, апробованих практикою теорій, категорій та висновків.

Зазначені особливості та властивості наукового пізнання знаходять своє відображення та реалізацію у процесі наукового дослідження, процедура проведення якого забезпечується використанням доволі значної кількості загальнонаукових та окремо наукових (спеціальних) методик. Усього нараховується понад 150 методів, але в науковій практиці найчастіше застосовується не більше 10–15¹.

Саме застосування наукових методів надає пізнанню якісної відмінності від інших його форм і навіть від аналітичного знання. Якщо розглядати наукове пізнання як певну систему, то саме науковий метод є в ній системоутворюючим елементом, у зв'язку з яким та в залежності від якого перебувають усі інші елементи системи, зокрема й результат наукового пізнання. *Метод* (від грец. μέθοδος (methodos) — «шлях через», шлях руху до істини, спосіб пізнання, прийом дослідження, вчення) — систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певного завдання, досягнення мети². Тобто *метод* — це науково обґрунтований спосіб (прийом) систематичних послідовних дій, що забезпечують досягнення визначеної мети та виконання поставлених завдань.

Як показує проведений нами аналіз, проблемам прогнозування злочинності в установах виконання покарань приділено в науці увагу у працях відомих українських і зарубіжних вчених, зокрема Ю. М. Антоняна, М. М. Бабаєва, Ю. В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, В. І. Борисова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, І. І. Карпеця, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, О. М. Костенка, І. П. Лановенка, В. В. Лунєєва, Г. М. Міньковського, О. С. Міхліна, Г. О. Радова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, В. П. Тихого, В. І. Шакуна, С. С. Яценка та ін.

Мета статті полягає у дослідженні та характеристиці методів прогнозування злочинності в установах виконання покарань.

¹ Пенитенциарная криминология : учебник / под ред. Ю. М. Антоняна, А. Я. Гришко, А. П. Фильченко. – Рязань : Акад. ФСИН России, 2009. – С. 287.

² Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів / О. П. Семотюк. – 2-ге вид. – Х. : ВЕСТА: Ранок, 2008. – С. 364.

Основний текст. *Методи кримінологічного прогнозування* в УВП являють собою сукупність (систему) правил і прийомів підготовки та формулювання прогностичних висновків про майбутні тенденції злочинності в УВП та інших суспільно небезпечних явищ, що її супроводжують, причинний комплекс та механізми, що продукують та сприяють вчиненню злочинів засудженими, а також організаційно-правові засади стратегії й тактики запобігання злочинним проявам у місцях позбавлення волі.

Як відомо, кримінологічне прогнозування загалом і в УВП зокрема потребує використання цілої низки наукових методик, які розробляються іншими сферами знань, що досить опосередковано стосуються вивчення кримінологічних проблем. Натомість вивчення проблем злочинності в місцях позбавлення волі та перспектив зниження її рівня чи усунення негативних тенденцій здійснюється з використанням наукової методики, що пропонують соціологія, психологія, педагогіка, статистика, математика, кібернетика тощо. Водночас широке застосування у проведенні кримінологічних досліджень отримує саме та, що забезпечує надійний результат і не допустить суб'єктивно-тенденційного ставлення до його висновків.

У деяких літературних джерелах¹ за ступенем формалізації виділяють дві групи методів:

1) фактографічні — передбачають кількісний аналіз показників злочинності (рівня, структури й динаміки), даних судової статистики, офіційної звітності про діяльність МВС, ДПтС та інших державних органів і соціальних інститутів;

2) інтуїтивні — ґрунтуються на різноманітних індивідуальних або колективних експертних оцінках.

На практиці найбільш поширеним із першої групи є метод *екстраполяції* (від лат. *extra* — поза, зовні, над, крім + *polire* — вирівнювання) — проекція на майбутнє стану, тенденцій і закономірностей злочинності в УВП на основі результатів її дослідження у минулому й на сьогодні. При цьому застосовується метод вирівнюван-

¹ Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / О. М. Джужа, О. Г. Кулик, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 170.

ня динамічних рядів показників злочинності за роками (побудова тренда — прямої лінії, що відображає реальне значення конкретних явищ за всі роки спостереження на мінімальну суму квадратів відстані)¹. Крім того, якщо злочинність в УВП та інших суспільно небезпечних явищ може відображатися як у кількісних (рівень, коефіцієнти), так і в якісних (структура, характер) показниках, то й майбутні їх тенденції можуть визначатися в таких самих величинах. Це означає, що метод екстраполяції дає можливість отримати прогностні висновки не лише про динаміку, а й про структуру, характер, коефіцієнти та інші характеристики злочинності в УВП. Такі висновки можуть бути диференційовані за групами протиправних діянь й осіб, які їх вчинили, чи за їх окремими видами, за змістом криміногенних чи антикриміногенних факторів тощо. Так, зробивши за допомогою спеціалізованих пакетів обробки інформації статистичні розрахунки, можна визначити, як буде змінюватися рівень окремих видів злочинів в УВП найближчими роками.

Результати прогнозування рівня окремих видів злочинів на основі екстраполяції тренда

Види злочинів за КК України	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Прогноз
Ст. 390 КК України	123	165	142	106	77	70	58	42
Ст. 391 КК України	220	243	196	186	177	157	161	140
Ст. 392 КК України	0	2	0	0	0	0	0	0
Ст. 393 КК України	3	6	2	0	2	6	2	3

Головною вимогою застосування такого методу, а отже, й об'єктивності його результатів, є відносна стабільність криміногенних факторів злочинності в УВП, законодавства та практики його

¹ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1977. – 775 с.

застосування в порядку виконання та відбування покарання в УВП, а також еволюційних процесів формування та реалізації кримінально-виконавчої політики держави. Тому методи екстраполяції, зважаючи на зазначені обставини, можна вважати ефективним способом розроблення лише короткострокових кримінологічних прогнозів в УВП (за умов мінімального рівня впливу таких факторів як на систему виконання покарань загалом, так і на окрему виправну (виховну) колонію).

Теорія і практика кримінологічного прогнозування в УВП підтверджує переваги й достатню поширеність застосування зазначеної методики, зважаючи на її відносну простоту, доступність, економічність, прагматичність тощо. Недоліком цього методу є те, що він забезпечує, як уже зазначалося, потрібний рівень достовірності лише в короткострокових прогнозах і за умови достатньої стабільності суспільних відносин у країні загалом та в окремо взятій установі. Водночас, як свідчить статистика, кримінологічна ситуація в УВП України, передусім у місцях позбавлення волі, сьогодні є досить складною й напруженою. Зокрема, у 2000–2006 рр. в УВП збільшилася кількість групових проявів злочинності з боку засуджених та їх непокори представникам адміністрації колонії й СІЗО (втечі понад 70 засуджених із Маріупольської виховної колонії у 2000 р., масові відмови від прийому їжі та членушкодження засуджених в СІЗО й УВП Львівської, Харківської та деяких інших областей, що мали місце в 2006 р.). Звичайно, що в такій ситуації метод екстраполяції не може досягти високого рівня об'єктивності кримінологічного прогнозування в УВП, а тому сподіватися на нього слід не завжди¹.

Другим у цій групі й точнішим за певних умов є *метод моделювання* — розроблення системи математичних моделей (на основі прийомів формальної логіки та загальнонаукових методів порівняння й аналогії, аналізу та синтезу, індукції й дедукції тощо) функціонування соціальних, у тому числі кримінологічних, явищ в УВП, визначення тенденцій і закономірностей їх розвитку та особливостей взаємодії з іншими соціальними процесами. Перевагою

¹ Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі : посібник / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, О. Г. Колб. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2010. – С. 355.

цього методу є те, що він дає змогу абстрагуватися від незначних і неістотних властивостей прогнозованого явища і зосередити увагу на найважливіших сторонах об'єкта вивчення.

Зазначена методика, у тому числі й кримінологічне моделювання, за висновками фахівців¹, надає можливість отримати не лише ґрунтовний аналітичний матеріал, а й у рамках державного програмування та регіонального планування заходів запобігання злочинності стати основою створення теоретичної описової моделі державної програми запобігання злочинності в країні.

Метод може поєднувати в собі кілька різних процесів: створення моделей шляхом відбору інформації відповідного напрямку; їх використання; проведення різних видів модельних експериментів; формування суджень про досліджуваний об'єкт; одержання нового знання².

Як показує практика, зазначений метод передбачає прогнозування кількісно-якісних характеристик злочинності в УВП, які відображають її залежність від дії соціально-економічних, політичних, правових та інших чинників. Тому успішне його застосування потребує суттєвої математичної та статистичної підготовки. Зважаючи на такі обставини, кримінологічна модель у місцях позбавлення волі у вигляді рівнянь множинної регресії (імовірної залежності) являє собою багатофакторне утворення у вигляді системи простих рівнянь:

$$Y = a/1 \cdot x/1 + a/2 \cdot x/2 + a/3 \cdot x/3 + \dots + a/n \cdot x/n,$$

де Y — імовірне (прогнозоване) число злочинів; $a/1, a/2, a/3 \dots a/n$ — постійні коефіцієнти зв'язку між криміногенними факторами та злочинністю; $x/1, x/2, x/3 \dots x/n$ — криміногенні фактори.

Таким чином, підставивши в модель значення коефіцієнтів і детермінант, що зумовлюють злочинність в УВП на прогнозований період, можна визначити її поширення в подальшому. Проте складність зазначеного методу полягає в тому, що залишаються недостатньо вивченими всі причини, які породжують її, та умови, що

¹ Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодажний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 44.

² Білоусова О. Моделювання кримінологічне / О. Білоусова // Кримінологічний довідник : довід. вид. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Литвинова. – Х. : Діса плюс, 2013. – С. 243.

сприяють вчиненню злочинів, механізм їх взаємодії та сила впливу кожного з них на злочинність, а тому цей метод теж залишається лише імовірно-прогнозованим, що не дає можливості персоналу УВП здійснювати ефективну боротьбу зі злочинністю.

Ефективність кримінологічних прогнозів, як свідчить практика, значно підвищується при застосуванні не тільки фактографічних (статистичних, математичних, експериментальних чи логічних) методик, а й інтуїтивних (оціночних), в основі яких лежать висновки компетентних фахівців певної сфери знань чи практик. Ідеться, зокрема, про *метод експертних оцінок*, тобто аргументовані висновки фахівців про майбутні тенденції злочинності в УВП та інших суспільно небезпечних явищ, що її супроводжують, причинний комплекс та механізми, що продукують і сприяють вчиненню злочинів засудженими, а також організаційно-правові засади стратегії й тактики запобігання злочинним проявам у місцях позбавлення волі.

При цьому враховуються стаж роботи, кваліфікація, галузь наукових інтересів тощо. На зміст і якість цього прогнозу об'єктивно впливають рівень розвитку конкретної галузі науки та характер самого об'єкта, що вивчається, ураховуючи те, що вивчення злочинності належить до найбільш складних завдань соціальної науки.

До переваг цієї методики можна віднести той факт, що експерт (вчений або досвідчений практичний працівник) зважає не тільки на відомості офіційної інформації чи висновки прогнозних екстраполяційних трендів і математичних моделей, а й на власний професійний досвід та інтуїцію. Серед недоліків цієї методики виділяють насамперед значний рівень суб'єктивізму та певну обмеженість досвіду учасників експертного опитування.

Залежно від завдань та кола учасників виділяють такі види експертного опитування:

- а) індивідуальне;
- б) групове (колективне);
- в) комбіноване¹.

---

¹ Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / О. М. Джужа, О. Г. Кулик, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 170.

Індивідуальне опитування експертів передбачає проведення анкетування, інтерв'ювання, бесід, збір аналітичних записок з метою виявлення незалежної думки кожного зі спеціалістів. Отримана інформація в подальшому обробляється й на основі узагальнення анкетних даних подається у формі аналітичної довідки про прогноз криміногенної ситуації у конкретній установі виконання покарань з урахуванням її територіального розташування, рівня безпеки та категорії засуджених, які утримуються.

Групове опитування експертів, або метод колективної генерації ідей, передбачає безпосередній обмін думками між спеціалістами з урахуванням можливості використання кожним окремим експертом думки інших. Кожен експерт повинен відстоювати свої висновки, але він має бути готовим до їх корегування, якщо інший учасник групи наведе більш переконливі та аргументовані дані, що суперечать таким оцінкам.

Експертні висновки групового характеру під час кримінологічного прогнозування в УВП можуть бути ефективними для вирішення завдань щодо: внесення поправок до прогнозу та коригування прогнозів; конкретизації криміногенних чинників в установах, регіонах й пенітенціарній системі загалом; визначення організаційно-правових засад стратегії й тактики запобігання злочинам у місцях позбавлення волі; перспектив формування та реалізації кримінально-виконавчої політики на регіональному та державному рівнях тощо.

Комбіноване опитування експертів передбачає поетапне чи по чергове (комбіноване) застосування індивідуальних та групових експертних оцінок. На першому етапі цієї методики (її називають інколи «методом Дельфі») відбувається анонімне опитування у письмовій формі групи експертів з проблеми дослідження. На другому етапі з результатами опитування та обґрунтуванням знайомлять усіх експертів, які корегують свої висновки. За умови встановлення спільної узгодженої прогнозної оцінки процедура припиняється. Кримінологічне прогнозування в УВП за такою методикою дає можливість відкоригувати висновки індивідуальних і групових експертних оцінок й отримати найбільш оптимальний та об'єктивний прогноз.

Практичне значення використання зазначених методик кримінологічного прогнозування в УВП полягає в забезпеченості планової та цілеспрямованої діяльності адміністрації колонії, пенітенціарної системи України, правоохоронних та інших державних органів і громадських організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Це дає можливість вибору адекватних засобів протидії цьому негативному явищу в колоніях з урахуванням як наявних ресурсів, так і тих, що з'являються згодом. Крім того, прогнозування дозволяє заздалегідь підготуватись до вирішення нових проблем, в умовах функціонування УВП застерегти суб'єктів запобігання злочинам від ситуації, коли вони постають перед здійсненим фактом і змушені запобігати наслідкам, які склалися, не маючи можливості діяти на випередження. Однак, на жаль, кримінологічне прогнозування в нашій країні ще не ввійшло в повсякденне життя¹. У зв'язку з цим досить поширеною практикою у сьогоденній діяльності персоналу колоній є реакція на наслідки злочинної поведінки засуджених, а не на її криміногенні чинники.

Висновки. Усі методи кримінологічного прогнозування в УВП передбачають використання:

статистичних даних, часовий період яких становить, як правило, 5–10 років і які максимально повно описують стан і тенденції соціальних, економічних, політичних, ідеологічних, культурних, демографічних, соціально-психологічних, організаційно-управлінських та інших явищ і процесів, що здійснюють безпосередній вплив на динаміку злочинності в УВП, зокрема й країні загалом;

даних про заплановані (прогнозовані) зміни стану й тенденцій цих процесів на період, що охоплюється кримінологічним прогнозом, зокрема закріплених у Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року;

статистичних даних та результатів вибіркового досліджень, що характеризують (не менше ніж за п'ять попередніх років) стан і тенденції «фонових» явищ злочинності в місцях позбавлення волі (вживання засудженими алкогольних напоїв і наркотиків, статеві

---

¹ Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 200.

відхилення та аморальна поведінка, спроби придбати заборонені для використання в УВП речі та предмети, дрібні крадіжки, хуліганство та ін.);

статистичних даних та результатів вибіркового досліджень, що характеризують (не менше ніж за п'ять попередніх років) стан, тенденції й закономірності злочинності в ДКВС України;

статистичних даних та результатів вибіркового досліджень, що характеризують ефективність (інтенсивність, результативність, плановість) практики застосування запобіжних (виховних, дисциплінарних, адміністративних, кримінально-правових та ін.) заходів в УВП;

офіційної інформації про плановані зміни в нормативному та організаційно-управлінському забезпеченні боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі, закріплених, зокрема, у положеннях Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на період до 2017 року.

В статтє охарактеризованы методы прогнозирования преступности в учреждениях исполнения наказаний, в частности разработаны понятие и классификация методов, определены главные из них, а также указано, что эффективность криминологических прогнозов значительно повышается при применении не только фактографических методик, но и интуитивных, в основе которых лежат выводы компетентных специалистов определенной области знаний. Автором с помощью специализированных пакетов обработки информации статистических расчетов определен уровень отдельных видов преступлений в учреждениях исполнения наказаний в ближайшие годы.

This article is devoted to describes methods of predicting crime in prisons, particularly given the concept and classification methods, outlines the main ones, and noted that the effectiveness of criminological forecasts significantly increases the application methods not only factual, but also intuitive, which are based on the findings competent professionals specific field of expertise. The author, using specialized packages of information processing statistical calculations, determines the level of certain types of crimes in the penal institutions for future years.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри криминології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ (протокол № 4 від 24 квітня 2013 р.).

*Рецензенти — доктор юридичних наук, професор **О. Г. Колб**, доктор юридичних наук, доцент **Б. М. Головкін**.*